

Тамара Горчинська

ВИКОРИСТАННЯ КРАЄЗНАВЧОГО МАТЕРІАЛУ НА УРОКАХ ЧИТАННЯ ЯК ЗАСІБ АКТИВІЗАЦІЇ ПІЗНАВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

У Державній національній програмі «Освіта» («Україна ХХІ століття»), концепціях національного виховання підкреслюється необхідність організації роботи навчально-виховних закладів у взаємозв'язку з навколишнім життям, опорою на традиції, звичаї, регіональну специфіку. Особливо важливим є формування національної свідомості, любові до рідної землі і свого народу; прищеплення шанобливого ставлення до культури, спадщини, народних традицій і звичаїв.

Серед засобів, що забезпечують реалізацію цих завдань, шкільному краєзнавству належить виключна роль, адже воно виконує незамінні функції у навчанні і вихованні школярів, має неоціненне значення для міцного засвоєння учнями основ наук; розширює і поглиблює знання юних; сприяє розвитку в них творчих здібностей, допитливості; активно формує світогляд. Краєзнавство – могутній засіб патріотичного, морального, трудового виховання молоді.

Аналіз наукових досліджень свідчить про те, що роль краєзнавства високо оцінювалась у класичній педагогіці. На необхідність широкого використання краєзнавчого матеріалу у навчально-виховному процесі вказували у ХVІІ ст. Я. А. Коменський, у ХVІІІ–ХІХ ст. – А. Дістервег, Й. Г. Песталоцці, Ж. Ж. Руссо. Їхні ідеї були розвинуті відомими російськими педагогами В. П. Вахтеровим, О. Я. Гердом, М. І. Новиковим, Д. Д. Семеновим та іншими.

На Україні важливість шкільного краєзнавства у формуванні особистості висвітлювалась у філософських поглядах О. В. Духновича, Г. С. Сковороди.

У педагогічних творах К. Д. Ушинського переконливо доведена необхідність ознайомлення дітей з природою в процесі спостереження реальних явищ і предметів найближчого оточення, а також підкреслюється важливість нагромадженого в результаті цього чуттєвого досвіду учнів для їхнього розумового, морального та фізичного розвитку.

Великого значення шкільному краєзнавству надавав В. О. Сухомлинський, який вважав неможливим повноцінне виховання молодших школярів без спілкування з природою рідного краю.

Виникнення шкільного краєзнавства як однієї з організаційних форм краєзнавства в цілому зумовлене багатьма чинниками. Його історія тісно пов'язана з розвитком найбільш вагомих форм – державної та громадської.

Окремі відомості краєзнавчого характеру, як відзначають історики,

можна знайти вже у стародавніх літописах, що зумовлено природними потребами людей у пізнанні довкілля у всій його різноманітності.

Пізнавальна діяльність учнів, пов'язана із вивченням свого краю, здійснюється під керівництвом учителя на уроці (використання краєзнавчого матеріалу), у процесі проведення краєзнавчих екскурсій, спостережень. Пошуково-дослідна діяльність має здійснюватися учнівськими краєзнавчими об'єднаннями під керівництвом фахівців-істориків, фенологів, археологів, етнографів. Суспільно-корисна діяльність учнів повинна бути спрямована на благоустрій школи, села, міста.

Різноманітність цілей початкового навчання, зокрема його спрямованість на загальний розвиток дитини, відкривають широкі можливості для активізації засобами краєзнавства пізнавальних психічних процесів учнів; нагромадження ними досвіду творчої діяльності; формування їхньої емоційно-вольової сфери. Тому, крім навчального та виховного значення шкільного краєзнавства, в умовах початкового навчання необхідно максимально реалізувати його розвивальні можливості.

На уроках читання учні ознайомлюються з деякими найважливішими історичними подіями, місцевими героями і знатними людьми, чийми іменами названі площі, вулиці, школи; кому встановлені пам'ятники в місті, селі, в районі школи. На уроках практикується читання творів місцевих письменників, присвячених рідній природі, праці і життю людей, героїзму земляків.

Об'єктивне висвітлення дидактичних умов, які забезпечують ефективне використання краєзнавчого матеріалу на уроках у початкових класах, потребує чіткого й однозначного вирішення питання щодо його значення в структурі уроку і співвідношення з основним програмним матеріалом. Як свідчить аналіз педагогічної та методичної літератури з названої проблеми, більшість дослідників сходяться на тому, що краєзнавчий матеріал є ефективним допоміжним засобом для реалізації навчальних, виховних та розвивальних цілей уроку. У сучасних початкових школах України, як показує аналіз чинних програм, є значні потенційні можливості для забезпечення достатнього краєзнавчого кругозору молодших школярів та формування їхньої емоційно-вольової сфери засобами краєзнавства. При цьому, не замінюючи собою програмного матеріалу, елементи краєзнавства допомагають його конкретизації і становлять собою допоміжний матеріал. У ряді випадків місцевий матеріал може слугувати конкретною основою для характеристики програмних питань.

Вихідною умовою, яка забезпечує ефективність цього процесу, є відбір краєзнавчих відомостей за критеріями цілеспрямованості, багатофункціональності, доступності, систематичності, науковості та особистісної значущості для учнів.

Як свідчать здобутки передового педагогічного досвіду та аналіз педагогічної та методичної літератури, залучений до уроку краєзнавчий матеріал може використовуватися для:

- актуалізації знань учнів, їхнього чуттєвого досвіду;
- ілюстрації і конкретизації основних програмних положень уроку;
- збудження інтересу учнів до нової теми;
- формування на його основі нових понять і уявлень;
- закріплення і систематизації вивченого матеріалу;
- перевірки міцності та усвідомленості знань учнів;
- урізноманітнення та диференціації домашньої самостійної роботи;
- здійснення зв'язку навчання з життям; розширення кругозору учнів.

Наведені функції краєзнавчого матеріалу розкривають його навчальне значення.

Не менш важливі і його виховні можливості для:

- патріотичного виховання учнів через формування їхнього інтересу до минулого і сучасного рідного краю; шанобливого ставлення до народних традицій; виховання почуття гордості за свій край і свій народ;
- естетичного виховання молодших школярів шляхом формування спостережливості і здатності помічати красу рідної місцевості;
- екологічного і трудового виховання учнів початкових класів через формування гуманного, відповідального ставлення до природи і праці людей; зміцнення бажання дітей брати посильну участь у природоохоронній діяльності своєї місцевості.

Крім навчальних та виховних можливостей, залучений до уроку краєзнавчий матеріал може виконувати важливі розвивальні функції. Так, з метою розвитку мислення молодших школярів доступні для цілеспрямованого формування такі вміння: аналізувати навчальний матеріал, порівнювати, встановлювати головне, знаходити причинно-наслідкові зв'язки, узагальнювати, доводити, діяти за аналогією. Формування вміння здійснювати названі основні розумові операції, можна успішно досягти на краєзнавчому матеріалі. Крім розвитку мислення, краєзнавчі відомості мають великі потенційні можливості для формування самостійності учнів, їхньої спостережливості, стимуляції творчої активності.

Виділені навчальні, виховні та розвивальні функції краєзнавчого матеріалу базуються на взаємозв'язку навчання і розвитку і передбачають комплексну їх реалізацію в процесі уроку. Тому, відбираючи краєзнавчий матеріал і оцінюючи його в педагогічному відношенні, вчитель має продумати його можливі функції на уроці, зумовлені специфікою змісту та багатоплановим пізнавально-виховним навантаженням краєзнавчих відомостей.

Іншим важливим критерієм відбору краєзнавчого матеріалу є його особистісна значущість для учнів. Необхідність врахування цієї вимоги зумовлена сучасним етапом розвитку педагогічної науки, а саме її спрямованістю на особистісно-орієнтований стиль спілкування, адже нове педагогічне мислення у центрі наших зусиль ставить інтереси учня, а не вчителя, тому технологія підготовки та проведення уроку повинна змінюватись. А саме: у центрі уроку мають бути окремі діти, групи і клас в цілому. А вчитель – невидимий диригент, який вчасно уміє почути, помітити, підправити, підтримати кожного виконавця.

Врахування краєзнавчих інтересів молодших школярів і відбір особистісно-значущого краєзнавчого матеріалу здійснюється різними шляхами, в основі яких лежить ідея вільного вибору учнями навчального завдання. Це може бути вільний вибір краєзнавчих об'єктів для спостережень самими дітьми і наступне їх обговорення в класі; залучення окремих учнів до пошуку і добору краєзнавчої інформації на урок, що значною мірою сприяє розвитку їхньої самостійності і творчої активності.

У випадку відбору краєзнавчого матеріалу вчителем йому необхідно виходити із пізнавальних інтересів учнів щодо рідного краю, а для цього він повинен знати, чим цікавляться його вихованці, що в довкіллі є для них особистісно-значущим.

Практикою шкільного навчання доведено, що сам факт залучення до уроку нового, цікавого краєзнавчого матеріалу сприяє формуванню і розвитку пізнавальних інтересів учнів і збудженню їхньої активності. Цьому сприяють багатозмістовність, насиченість, яскравість краєзнавчих відомостей – з одного боку, та природна допитливість і потреба в нових враженнях молодших школярів – з іншого.

Як відомо з дидактики, пізнавальна активність школярів може мати різні рівні розвитку в залежності від характеру діяльності, в якій вона проявляється. У психолого-педагогічних дослідженнях виділяють три такі рівні: репродуктивну активність, пошукову, творчу. У випадку повідомлення краєзнавчого матеріалу вчителем мова може йти про забезпечення в ході цього процесу репродуктивної пізнавальної активності учнів.

У дидактиці та методиках рекомендуються з цього приводу різноманітні засоби, які можна використати у процесі опрацювання краєзнавчого матеріалу. Так, вибираючи способи повідомлення краєзнавчих відомостей, учитель має опиратися на відоме дидактичне положення про залежність їх від ступеня обізнаності учнів із місцевим матеріалом. Якщо відомості, що повідомляються, частково нагромаджені у чуттєвому досвіді школярів, то вчитель, звичайно, обере метод бесіди. Якщо матеріал зовсім незнайомий учням, то доцільною буде розповідь чи повідомлення вчителя. Оскільки краєзнавчий матеріал тісно пов'язаний із найближчим оточенням учнів, то логічно допустити, що в більшості

випадках застосовується бесіда, однією із переваг якої як методу навчання є опора на пізнавальну активність школярів. При цьому, крім традиційної схеми бесіди «запитання вчителя – відповідь учня», при опрацюванні краєзнавчого матеріалу, на наш погляд, слід максимально стимулювати бажання учнів запитувати про те, що їх зацікавило.

Тому саме на уроках читання доцільним є залучення краєзнавчого матеріалу до основного, який опрацьовується на уроці. Головною його метою є закладання фундаменту для повноцінного оволодіння учнями текстовою навчальною інформацією; розвиток мовленнєвих і пізнавальних умінь учнів; виховання естетично розвиненого читача; формування національної самобутності молодшого школяра.

Специфіка уроків читання, а саме – опрацювання на них творів багатьох авторів, створює виняткові можливості для залучення літературного краєзнавчого матеріалу. Під ним ми розуміємо відомості про письменників і поетів, імена яких пов'язані з певним регіоном (у даному випадку – з Черкащиною) і чия творчість вивчається у курсі «Читання».

Ще однією важливою дидактичною умовою, що забезпечує ефективне використання краєзнавчого матеріалу на уроках у початкових класах, є врахування його взаємозв'язку з основним програмним матеріалом.

Для ефективної роботи на уроках читання важливо виділити теми та розділи сприятливі для насичення їх краєзнавчим матеріалом. З метою достовірності фактів у відборі краєзнавчого матеріалу варто використовувати різноманітні інформаційні джерела: енциклопедії, визначники рослин і тварин; місцеві періодичні видання, науково-пізнавальні твори, повідомлення місцевого радіо та телебачення. Важливо відшукати потрібний матеріал у відповідності з темою уроку та пізнавальними інтересами учнів і адаптувати його до навчально-виховного процесу початкової школи. Здійснюючи відбір краєзнавчих відомостей, необхідно прогнозувати їхні можливі функції на уроці, виходячи із багатопланового навчально-виховного навантаження краєзнавчого матеріалу. Критерій систематичності у відборі краєзнавчого матеріалу має забезпечуватися через регулярний характер цього процесу і використання краєзнавчих відомостей у системі уроків.

Відібраний до уроку краєзнавчий матеріал має бути також доступним, посильним для молодших школярів, не переобтяженим зайвою, занадто детальною інформацією. Актуальність цього критерію зростає у випадках адаптації краєзнавчих відомостей, отриманих із енциклопедичних довідників, місцевих періодичних видань тощо, до навчально-виховного процесу початкової школи. Така доступність у відборі краєзнавчого матеріалу може бути досягнута за умови врахування пізнавальних особливостей молодших школярів.

Краєзнавчий матеріал, який планується використати на уроці, має

бути яскравим, цікавим, емоційно насиченим, поданим не лише у вигляді текстів чи словесних описів, а й у наочному. Способи опрацювання його мають бути різноманітними (бесіда, спостереження учнів, розповідь учителя, короткі повідомлення школярів, бесіда з опорою на наочні посібники краєзнавчого характеру), чергуватися між собою і опиратися на пізнавальну активність учнів початкових класів.

Для молодших школярів посилюються і цікавими є не лише спостереження за вільно обраними краєзнавчими об'єктами і розповіді про них, а й залучення їх до самостійного пошуку і добору особистісно-значущої краєзнавчої інформації. Ступінь педагогічної підтримки у кожному випадку буде різним і визначається, головним чином, рівнем розвитку інтелектуальних умінь учня. Така форма роботи є виявом педагогіки співробітництва, оскільки вона дозволяє оптимально поєднати навчальні функції учителя з пізнавальними інтересами учня.

Вибір способу опрацювання краєзнавчого матеріалу залежить також від специфіки навчального предмета, його мети, основних завдань і змістової насиченості.

Таким чином, стимуляція пізнавальної діяльності учнів забезпечується через їхнє залучення до краєзнавчих спостережень, добору на урок необхідного матеріалу; використання активних методів пізнання з опорою на різноманітні наочні посібники краєзнавчого характеру.

Завдяки своїй багатофункціональності краєзнавчий матеріал може використовуватись на різних етапах уроку. Час і місце його включення у структуру визначаються учителем в залежності від теми і завдань конкретного уроку і сукупності виділених дидактичних умов.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Державна національна програма «Освіта. Україна XXI століття» // Освіта. – 1994. – № 33. – С. 11–12.
2. Кашуба С. П. Краєзнавчий матеріал у навчально-виховній роботі / С. П. Кашуба, Ю. Я. Сіментов // Початкова школа. – 2008. – № 2. – С. 19–22.
3. Костриця М. Ю. Шкільна краєзнавчо-туристична робота / М. Ю. Костриця, В. В. Обозний. – К. : Вища школа, 1995. – 243 с.
4. Прус І. Т. Краєзнавча робота в школі / І. Т. Прус. – К., 1984. – 59 с.
5. Савченко О. Я. Урок у початкових класах / О. Я. Савченко. – К. : Освіта, 1993. – 264 с.
6. Яришева Н. Ф. Методика ознайомлення дітей з природою / Н. Ф. Яришева. – К. : Вища школа, 1993. – 183 с.